

K HISTORICKÝM ZDROJOM LIBERALIZMU – MEDZI POLITICKOU IDEOLÓGIU A FILOZOFICKÝMI POJMAMI

JAKUB ŠVEC, Katedra filozofie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Banská Bystrica, SR

ŠVEC, J.: On Historical Sources of Liberalism – Between Political Ideology and Philosophical Concepts
FILOZOFIA, 75, 2020, No 5, pp. 341 – 355

The ideology of liberalism is not a closed intellectual space where inspiration can no longer be found. Based on a comparison of three philosophers – Thomas Hobbes, John Locke, Jean-Jacques Rousseau, and their approaches to the key concepts of freedom, autonomy and property, the article explains the context of the historical evolution of liberalism in its early stages. The aim of the article is to show that liberalism does not have just one understanding of these concepts. In the context of this statement, we consider it as necessary to reconsider the traditional view of liberalism as an ideology that promotes laissez-faire policy and does not seek to actively counter social inequalities or to some extent interfere with the freedom and property rights of individuals.

Keywords: Liberalism – Thomas Hobbes – Jean-Jacques Rousseau – Despotism– Contractualism

Úvod

Stat' sa zameriava na filozofický výklad postojov troch predstaviteľov ranného liberalizmu k vybraným pojmom a skúma rozdiely a prieniky medzi zmluvnými teóriami, ktoré navrhujú vo svojich dielach. V texte na tieto momenty poukazujeme prostredníctvom komparácie pojmov slobody, autonómie a vlastníctva, so zreteľom na fikciu prirodzeného stavu. Fikcia prirodzeného stavu v zmluvných teóriách jednotlivých autorov je nástrojom pre kvalitatívne a obsahové porovnanie daných pojmov. Z tejto komparácie vyplývajú výrazné odlišnosti napriek faktu, že traja filozofi (Thomas Hobbes, John Locke, Jean-Jacques Rousseau) zhodne vychádzajú z rovnakej motivácie – neobmedzenej individuality v prirodzenom stave. V stati chceme argumentovať, že téza o jednotnom koncepte tak anglosaského, ako aj kontinentálneho liberalizmu, spätá s nedotknuteľnosťou vlastníctva a úlohou štátu len ako nočného strážnika, nie je adekvátna. V texte sa zameriame len na filozofickú interpretáciu liberalizmu

v opozícii voči politickému a ekonomickému výkladu. Zohľadňujeme však aj začlenenie liberalizmu do širších historicko-spoločenských súvislostí. Náš záujem o túto tému vyplýva zo snahy oddeliť filozofické aspekty liberalizmu od tých myšlienok, ktoré intelektuálne motivovali ideológiu liberalizmu.

Diskusia o historickom vývoji liberalizmu a vzájomnom vzťahu slobody, autonómie a vlastníctva je zaujímavá aj z hľadiska súčasného filozoficko-politického diskurzu. Vo svetle ideologického súboja sa predmetné pojmy objavujú v polemikách a diskusiách často, predovšetkým v intencii ich ochrany. Stať chce preukázať, že liberalizmus nedisponuje jednotným pohľadom na uvedené pojmy. Odvolávať sa na jednoduchú ochranu slobody preto môže v praxi pôsobiť zmätočne. Filozofický aj politický pohľad v rámci liberalizmu totiž berie do úvahy viaceré názory na slobodu, autonómiu, ale aj na vlastníctvo. V čase, keď sa dôraz kladie na občianske slobody spojené s negatívnou slobodou, vlastníctvom a autonómiou, pokladáme za dôležité analyzovať práve tieto koncepty aj v dielach klasikov liberalizmu.

Prirodzený stav vo svetle ranného liberalizmu

S fikciou prirodzeného stavu pracujú všetky koncepcie zmienených autorov. Fiktívny priestor slúži pre náčrt hypotetických modelov správania jednotlivcov v prostredí neexistencie autority a politickej spoločnosti. Každý z predmetných filozofov však vníma okolnosti fiktívneho stavu odlišne. Hoci u autorov existuje zhoda o základných charakteristikách prirodzeného stavu, teda neexistencia politickej spoločnosti a autority a absolútna sloboda jednotlivca, v jeho kvalitatívnom hodnotení sa zásadne rozchádzajú.

Hobbes reprezentuje v rannom novoveku prístup konfrontujúci neželaný stav anarchie prostredníctvom návrhu zriadenia, ktoré nečerpá legitimitu od Boha, ale zo záujmov jednotlivcov. Ako protagonista kontraktualizmu ponúka zmluvnú koncepciu ustanovenia politickej spoločnosti na základe súhlasu zúčastnených indivíduí v prirodzenom stave. „O štáte sa hovorí ako o ustanovenom vtedy, keď sa veľký počet ľudí dohodne a každý s každým uzavrie zmluvu (...) Z takého ustanovenia štátu sa odovzdajú všetky práva a moc tomu alebo tým, na ktorých bola so súhlasom zhromaždeného ľudu prenesená suverénna moc“ (Hobbes 2011, 211). Prirodzený stav vníma ako priestor absolútnej slobody, keď jednotlivec môže konať podľa vlastného uváženia. Ide o stav permanentnej vojny, ustavičného napätia a neistoty, nakoľko v prípade pocitu ohrozenia vlastného života má jednotlivec právo siahnuť na život druhého, odvolávajúc sa na prirodzené právo (*ius naturale*): „Je (to) sloboda každého človeka používať svoju vlastnú moc, ako sám chce, na zachovanie svojej vlastnej prirodzenosti, to znamená svojho vlastného života“ (Hobbes 2011, 167). Takémuto konaniu má však predchádzať prirodzený zákon (*lex naturalis*), ktorý

Hobbes charakterizuje ako: „Všeobecné pravidlo objavené rozumom, ktoré človeku zakazuje konať to, čo ničí jeho život alebo ho zbavuje prostriedkov nevyhnutných na jeho zachovanie“ (Hobbes 2011, 167). Autor nepokladá ľudské bytosti za automaticky agresívne či bažiacie po vojne. Naopak, u jednotlivcov predpokladá skôr snahu o mierové spolunažívanie. I keď prirodzené právo hovorí o možnosti brániť sa v prípade konfliktu, takémuto stavu má predchádzať snaha o zachovanie mieru. Konflikty filozof nepovažuje za prejav ľudskej podstaty, ale skôr za prejav obavy z toho, že ostatní nebudú prirodzený zákon v prirodzenom stave dodržiavať. Vojna je v Hobbesovej filozofii označovaná za neznesiteľný stav, pričom prirodzený zákon jednotlivcom prikazuje hľadať východiská z takejto situácie. Autor sa domnieva, že pri voľbe medzi dvoma možnosťami správania voči sebe – agresiou a kooperáciou – jednotlivci zvolia druhú možnosť, čo je i v súlade s prirodzeným zákonom. Ak sa navyše jednotlivci dohodnú na spolupráci a trestaní agresie prostredníctvom zákona, dospejú k spoločenskej zmluve, ktorá má vyviesť ľudstvo z okov prirodzeného stavu.

Rovnako ako Locke a Rousseau i Hobbes vidí v zmluve riešenie tejto situácie – štát má fungovať na základe dohody medzi všetkými jednotlivcami, a to vzdaním sa prirodzeného práva, ktoré bude prenesené na suveréna. „Práva sa niekto vzdáva buď jednoduchým zrieknutím, alebo prevodom na druhého (...) A keď niekto opustil alebo udelil svoje právo, potom sa hovorí, že je povinný alebo viazaný neprekázať v prospechu tomu, komu právo udelil alebo prenechal“ (Hobbes 2011, 169). A síce suverénom môže byť viacero osôb, Hobbes sa zmieňuje o ideálnom stave, keď je suverénom práve jeden jednotlivec, ktorý sa zodpovedá len Bohu a je zdrojom práva. V jedenástom bode Leviatana, v kapitole venujúcej sa právam ustanovených suverénom autor hovorí o právomociach odmeňovať – bohatstvom a poctami –, a naopak trestať – finančnými aj fyzickými trestami alebo postihom na cti (Hobbes, 2011). Neskôr v kapitole *O trestoch a odmenách* filozof predkladá v niekoľkých bodoch dôvody možnej perzekúcie. Trest pokladá za prostriedok na naklonenie ľudskej vôle k poslušnosti. Taktiež určuje, kto môže prehrešok posudzovať a určovať trest, a následne uvádza rôzne druhy postihov, od peňažných pokút až po popravu. Vzniká tak paradoxná situácia, keď sa autor zastáva absolutizmu, voči ktorému sa Locke či Rousseau usilovali vymedziť. Prenesením prirodzeného práva na suveréna vzniká v hobbesovskej filozofii štát, respektíve veľký Leviatan, takzvaný smrteľný Boh, ktorému jednotlivci vďačia za mier a ochranu.

V kontraste s teóriou Hobbesa vo filozofii Locka štát nezohráva len úlohu ochrany mieru, ale vystupuje aj ako garant ľudských práv (Laukötter 2017, 34). Postoj filozofa k spomenutým pojmom slobody, autonómie a vlastníctva sa, identicky ako u Hobbesa, najzreteľnejšie kryštalizuje v priestore prirodzeného stavu. Tento fiktívny

priestor, označovaný autorom aj ako kráľovský, považuje za predpolitický, pričom človek sa v ňom ocitá ako produkt Boha – stvoriteľa a vlastníka všetkého (Manda 2013, 239). Predstavuje prostredie absolútnej slobody jednotlivca, v ktorom sú si ľudia dokonale rovní. „Je to stav dokonalej slobody riadiť svoje konanie a nakladať so svojím majetkom a osobou tak, ako jednotlivec uzná za vhodné v medziach prirodzeného zákona bez toho, aby žiadal povolenie od iného, alebo aby jeho konanie záviselo od vôle kohokoľvek iného“ (Locke 1992, 30). Stav vojny je, rovnako ako v prípade Hobbesa, v prirodzenom stave prípustný, no nie nevyhnutný. Vzniká narušením prirodzeného poriadku jednotlivcom, ktorý takýmto činom stráca ochranu prirodzeného zákona a ostatným otvára dvere k odвете a potrestaniu.¹ „Prirodzený stav má prirodzený zákon pre svoje riadenie, ktorý zaväzuje každého a rozum, ktorým je tento zákon, učí celé ľudstvo (...), že všetci sú si rovní a nezávislí (a) nikto nemá poškodzovať druhého v jeho živote, zdraví, slobode a majetku“ (Locke 1992, 32). Moc využívať prirodzený zákon vkladá autor do rúk všetkých s cieľom umožniť jednotlivcom zabráňovať jeho porušovaniu.

So zreteľom na postoj Hobbesa k prirodzenému zákonu treba dodať, že Locke vo svojom diele *Druhé pojednanie o vláde*, konkrétne v siedmej kapitole *O politickej, čiže občianskej spoločnosti* dopĺňa, že právo uplatňovať trest pre vinníka podlieha kritériu adekvátnosti a miery (Locke 1992, 79 – 80). Prirodzený zákon v priestore prirodzeného stavu hovorí, že: „Každé prekročenie (prirodzeného zákona) smie byť potrestané v tom stupni a takou prísnosťou, ktorá postačí k tomu, aby z neho (trestu) učinili zlý príklad pre vinníka, dali mu podnet k ľútosťi a odstrašili iných od podobných činov“ (Locke 1992, 35).

Východiskom z tejto nestálej podoby koexistencie je, rovnako ako v prípade T. Hobbesa, kontraktualizmus. K transformácii z predpolitického prirodzeného stavu do stavu ustálenej politickej a občianskej spoločnosti je nutný súhlas všetkých jednotlivcov, zúčastňujúcich sa na koncipovaní zmluvy. „Kdekoľvek sa teda nejaký počet ľudí spojí v jednu spoločnosť, kedy sa každý vzdá svojej výkonnej moci prirodzeného práva a odstúpi ju verejnosti, tam a jedine tam existuje politická, čiže občianska spoločnosť (...) A toto privádza ľudí zo stavu prirodzeného do stavu štátu tým, že dosadzuje sudcov na zemi s oprávnením rozhodovať všetky spory a napravovať bezprávie, ktoré sa môže prihodiť ktorémukoľvek členovi štátu“ (Locke 1992, 80). Na ustanovenie formy vlády autorovi postačuje jednoduchá väčšina. Za najideálnejšiu vládu pokladá konštitučnú monarchiu, ktorá je obmedzovaná a kontrolovaná systémom jednotlivých zložiek moci.

¹ Prirodzený zákon: Zachovaj seba, neškod druhým.

Podobne ako sa Locke inšpiroval kontraktualizmom Hobbesa, francúzsky filozof Rousseau bol ovplyvnený práve závermi spomínaného otca liberalizmu Locka. Rousseau, rovnako ako Locke a Hobbes, pracuje s myšlienkou prirodzeného stavu, ktorý však rozvíja inak ako jeho predchodcovia. Pre autora nepredstavuje prirodzený stav prostredie vojny a strachu o svoj život (Hobbes) ani stav nevyhovujúci, ktorý je nutné napraviť spoločenskou zmluvou (Locke). Rousseau hovorí o prirodzenom stave ako o priestore šťastia a zlatého veku, kde sú ľudia peknými a ušľachtilými bytosťami. „Divochove prania nepresahujú jeho telesné potreby (...) jediné zlo, ktoré pozná, je bolesť a hlad“ (Sobotka 2015, 14). Tvrdí, že jednoduchý prírodný človek nemohol byť zlý ani dobrý, nakoľko tieto vlastnosti vznikajú až po uzatvorení zmluvy v spoločnosti, pričom o existencii takej zmluvy v prirodzenom stave nemožno hovoriť. „Hobbes tvrdí, že človek je prirodzene neohrozený a priam vyhľadáva útok a súboj. Iný slávny filozof si naopak myslí, čo potvrdzujú aj Cumberland a Pufendorf, že niet plachejšieho tvora ako človek v prirodzenom stave“ (Rousseau 2010, 45).

Voči tomuto postoju sa Rousseau opätovne vyhraňuje v diele *O pôvode a príčinách nerovnosti medzi ľuďmi*, kde tvrdí: „Najmä sa strážme tvrdiť v súlade s Hobbesom, že človek je od prírody zlý, lebo si nevie predstaviť dobro, že je skazený, lebo nemá kúska cti, že odopiera pomoc blíznym (...)“ (Rousseau 2010, 60). Priestor prirodzeného stavu filozof opisuje ako prostredie absolútnej slobody a autonómie, kde jednotlivci oplývajú slobodnou vôľou, slobodným konaním a rozhodovaním, sú otvorení k zmenám. Prirodzenosť človeka v takomto stave neexistuje, jednotlivec ju získava až po začlenení do spoločnosti. Človek divoch však disponuje dvoma základnými vlastnosťami – súcitom a pudom sebazáchovy. Medznou fázou k vzniku spoločnosti je zakladanie rodín, ktoré nakoniec dospeje k záverečnej fáze – vzniku politickej spoločnosti. V nej je však jednotlivec konfrontovaný so vznikom sebeckta, sebalásky, prestáva sa zaujímať o ostatných a v centre jeho pozornosti je on sám a jeho rodina. Stáva sa rozumovým tvorom. „Poddanské putá sa vytvorili na základe vzájomnej závislosti ľudí a vzájomných potrieb, čo ich zaväzujú (...)“ (Rousseau 2010, 69). Autor sa rozchádza s Hobbesom a Lockom, ktorí tvrdia, že človek má prirodzenú tendenciu byť skôr zlý, a preto je zmluva riešením prirodzeného stavu. Rousseau pokladá tento prevod za skazu pre vznešeného divocha, a to i napriek faktu, že prirodzený stav predstavoval systém nadvlády potenciálneho násillia nad zákonom, podobne ako v prípade teórie Hobbesa. „Človek stráca spoločenskou zmluvou svoju prirodzenú slobodu a neobmedzené právo na všetko, čo ho láka a čo môže dosiahnuť. Získava však občiansku slobodu a vlastníctvo všetkého, čo má“ (Brandt 2017, 45). Zaujímavým momentom je prehodnotenie autorových pôvodných záverov, spojených s prirodzeným stavom. Zatiaľ čo v diele *Rozprava o pôvode a príčinách nerovnosti medzi ľuďmi* sa filozof zamýšľa, ako mohlo ľudstvo dopustiť zrušenie prirodzeného stavu a nastolenie

právneho štátu, v ďalšom významnom diele *O spoločenskej zmluve* už dohodu nehodnotí výlučne negatívne. V kontexte zmeny uvažovania o prospešnosti prirodzeného stavu autor reviduje i svoje názory na vlastníctvo a slobodu, ktoré musí prispôbiť novým podmienkam, v ktorých sa jednotlivec po uzavretí zmluvy ocitol. K tomuto momentu sa ešte dostaneme v nasledujúcom texte.

Vlastníctvo vo filozofii raného liberalizmu

Pri hodnotení vzťahu autorov k vlastníctvu treba zohľadňovať ich vzťah k hodnotám slobody a autonómie. Aj v rámci liberalizmu vzťah k vlastníctvu automaticky nepredstavuje neobmedzené možnosti nadobúdania hmotného majetku a jeho následnú ochranu. Diela raných liberálnych mysliteľov poukazujú na hlbšie úvahy o vlastníctve a jeho povahe, ktoré neredukujú do roviny neobmedzeného vlastníctva materiálnych statkov.

Pojem vlastníctva sa vo filozofii Hobbesa chápe najmä cez prizmu vlastníctva vlastného života v prirodzenom stave, ale aj v zriadení po ustanovení suveréna. V prirodzenom stave má každý prirodzené právo používať plný rozsah vlastnej moci pre ochranu a zachovanie života. „Keďže každý je oprávnený rozhodovať o tom, čo musí urobiť pre vlastnú sebazáchovu, prislúcha každému právo na každú vec, dokonca i na telo iného človeka“ (Celikates 2017, 28). Jednotlivec sa dobrovoľne môže vzdať časti svojich práv alebo majetku, avšak neprislúcha mu právo vzdať sa práva na odpor, keďže takéto konanie odporuje právu na vlastníctvo života. Autor nepokladá jednotlivcov za prirodzene spoločenských, pretože všetci hľadajú prospech a česť (uznanie), vytvárajú medzi sebou účelové väzby, do ktorých vstupujú spravidla v záujme dosiahnutia bezpečia, uznania a materiálneho uspokojenia, ktoré jednotlivcovi zabezpečujú dôstojnosť. Problematika v autorovej filozofii sa vzťahuje na prípadné rozdelenie bohatstva: „Ved' toho, o čo každému ide, nie je toľko, aby sa na každého dostalo v miere, ktorú považuje za adekvátnu. Ľudia sa usilujú o bohatstvo, bezpečnosť, o slávu“ (Novosád 2013, 224). Podľa Hobbesa navyše neexistuje žiadny osobitý dôvod na rozdelenie bohatstva a bezpečnosti, pretože: „Najbezpečnejšie sa môžem cítiť vtedy, keď viem, že všetci ostatní sú bezmocní, že nič voči mne nezmôžu“ (Novosád 2013, 224). Autor uvažuje o jednotlivcoch ako o racionálnych egoistoch konfrontovaných so situáciou nedostatku, ktorí sa usilujú pravidlá spoluzitia koncipovať tak, aby prevažovali tie, v ktorých individuum získava (Novosád 2013, 224).

Locke vníma liberalizmus predovšetkým prostredníctvom ekonomickej teórie tejto ideológie a vzhľadom k tomu prezentuje svoj vzťah voči vlastníctvu odlišne ako Hobbes. „Aby človek mohol naplniť uvedený príkaz prirodzeného zákona, musí mať možnosť prisvojovať si predmety sveta. Preto Boh daroval zem a jej produkty ľudstvu spoločne“ (Manda 2013, 239). Filozof predpokladá v túžbe jednotlivca

vlastniť kľúčový prvok prirodzeného stavu, ktorý je zároveň východiskom z tejto situácie, a zúčastnených donúti ku koncipovaniu dohody, pretože jednotlivci sa v predpolitickom stave zhodnú na potrebe ochrany majetku autoritou. Právo na vlastníctvo spája s povinnosťou uchovať svoj život. „Hlavným zmyslom kapitoly o vlastníctve je podľa Locka ukázať, ako z vecí daných človeku spoločne mohlo vzniknúť súkromné vlastníctvo človeka, vylučujúce vlastníctvo iných indivíduí“ (Manda 2013, 239). Locke nahliada na vlastníctvo v dvoch rovinách. Prirodzené – obsahuje predmety s krátkou dobou trvanlivosti, ktoré sú nevyhnutné pre prežitie, a neprirodzené či peňažné, ktoré zahŕňa vlastníctvo drahých kovov a peňazí. Prioritnou motiváciou autora je objasniť a obhájiť možnosť transformácie spoločného vlastníctva na vlastníctvo súkromné.

O súkromnom vlastníctve sa Locke zmieňuje v troch rovinách jeho vývinu. Prvá rovina predstavuje limitované vlastníctvo všetkých prírodných zdrojov, ktoré dal ľuďom Boh na uchovanie života a vlastníctva seba samého. Spojením telesnej aktivity a prírodných zdrojov vznikajú predmety, ktoré jednotlivcovi patria v súlade s teóriou užívania – tá hovorí o možnosti vlastniť predmety na bezprostrednú spotrebu, no len do miery, do ktorej je to potrebné na aktívne užívanie. „Ten, kto sa živí žaluďmi, ktoré nazbieral pod dubom, alebo jablkami, ktoré natrhal na stromoch v lese, si ich iste privlastnil. Nik nemôže poprieť, že táto potrava je jeho. Pýtam sa teda, kedy začala byť jeho? (...) Je jasné, že ak ju prvé nazbieranie neurčilo za jeho potravu, nič iné to urobiť nemohlo“ (Locke 1992, 45). Vlastnenie predmetov, ktoré jednotlivec vytvára prácou, no nie na bezprostrednú spotrebu, ale aj pre následný obchod, je povolené. Podmienkou ostáva nutnosť neznehodnotenia majetku jeho aktívnym neužívaním.

Druhú rovinu predstavuje výmenné súkromné vlastníctvo. „Základom výmenného vlastníctva nie je práca uspokojujúca potreby, ale výmena nadbytku za všeobecný predmet, teda za peniaze“ (Manda 2013, 244), pričom autor neustupuje z podmienky predať produkty ešte predtým, než by sa znehodnotili. „A keby chcel dať svoje orechy za kus kovu, ktorého farba sa mu páčila, alebo vymeniť svoje ovocie za lastúry alebo vlnu za lesklé oblázky alebo za diamant a podržať ich u seba po celý svoj život, neporušil právo iných, mohol nakúpiť toľko týchto trvalých vecí, koľko chcel, pretože prekročenie hraníc jeho spravodlivého vlastníctva nespočívalo v rozsiahlosti jeho majetku, ale v tom, že by sa čokoľvek z neho neužitočne skazilo. A takto sa dostavilo užívanie peňazí, trvalej veci, ktorú ľudia mohli mať v držbe bez toho, aby sa skazila, a ktorú na základe vzájomného súhlasu prijímali výmenou za užitočné, ale skaze podliehajúce životné potreby“ (Locke 1992, 56 – 57). Tretia rovina predstavuje vlastníctvo legálne – súkromné. V tejto fáze „Možno hovoriť o tom, že (...) vlastníctvo v štáte nadobúda podobu skutočne legálneho vlastníctva“ (Manda 2015, 77).

Tretia fáza vlastníctva zapríčiňuje prechod indivíduí z prirodzeného stavu do stavu politického. V tejto časti už jednotlivci nerozhodujú o spôsoboch nadobudnutia majetku, nakoľko podmienky nadobudnutia sú upravené príslušnými zákonmi schvaľovanými výkonnou mocou. Podľa Locka práve súkromné vlastníctvo motivovalo človeka k zanechaniu prirodzeného stavu a dalo podnet k vzniku dohôd medzi: „Nezávislými, prírodnými, nesociálnymi indivíduami o vzájomnej výmene tovarov, a tým podnietilo vznik a rozvoj vzťahov medzi indivíduami, ktoré nakoniec vyústili do jednej všeobecnej dohody o vzniku politickej spoločnosti“ (Manda 2013, 237). Hlavnou podmienkou pre získanie legálneho vlastníctva je úmyselná cieľavedomá činnosť človeka spojená s prírodou. Autorov pohľad na vlastníctvo je silno ovplyvnený ekonomickým náhľadom na správanie jednotlivca v spoločnosti.

Výrazne odlišné nazeranie na pojem vlastníctva vo filozofii ponúka Jean-Jacques Rousseau. Predmety sú pre filozofa spoločným vlastníctvom, čím sa jeho teória dostáva do nesúladu so závermi jeho predchodcov. Takýto postoj autora je však v kontexte jeho chápania prirodzeného stavu ako vznešeného prostredia pochopiteľný. Deklaruje ho v úvode druhej časti *O pôvode a príčinách nerovnosti medzi ľuďmi* slovami: „Majte sa na pozore pred tým podvodníkom, ak ho počúvnete a zabudnete, že plody patria všetkým a pôda nikomu, ste stratení!“ (Rousseau 2010, 71) Podľa Rousseaua ohradzovanie pozemkov a chránenie majetku ľudí morálne skazilo. Je nesprávne uvažovať o vláde ako o niečom, čo má predovšetkým chrániť súkromné vlastníctvo. Naopak, úlohou vlády by malo byť zmierňovanie ekonomických nerovností, pretože občania by si mali byť rovní ekonomicky aj morálne, a to bez ohľadu na fyzické atribúty. Politika má obsahovať diskusie o cnostiach, nie o obchode a peniazoch.

Ako bolo v časti venovanej prirodzenému stavu naznačené, človek stráca spoločenskou zmluvou neobmedzené právo na všetko, čo si chce privlastniť, na druhej strane však získava legálne vlastníctvo všetkého, čo nadobudol v súlade s právom. M. Sobotka tvrdí, že tento proces Rousseau označuje ako: „*prechod (len) od držby k (spoločnosťou) uznanému vlastníctvu a od osobných preferencií k právu*“ (Sobotka 2015, 39). V tejto deskripcii môžeme opakovane sledovať paralelu, ktorá sa venuje možnostiam privlastnenia vecí v prirodzenom stave, pričom nadväzuje na Hobbesa. Pojem slobody a vlastníctva je v autorovom diele úzko spätý. Najslobodnejší boli ľudia v prirodzenom stave práve preto, že neexistovalo súkromné vlastníctvo, jednotlivci mali svoje skromné individuálne potreby. Ako píše M. Sobotka, podľa Rousseaua sa osudovým nešťastím pre ľudstvo stalo súkromné vlastníctvo a vzájomná závislosť ľudí previazaných väzbami (Sobotka 2015, 15). Z týchto väzieb nevyhnutne vzniká spoločenská nerovnosť. Môže sa zdať, že vo filozofii francúzskeho autora dochádza k eklekticismu. Jeho negatívny postoj k vlastníctvu nahrádza v iných častiach diela *Rozpravy o pôvode nerovnosti medzi ľuďmi* tvrdeniami o vlastníctve ako

o „najväčšom šťastí, ktoré ľudstvo stretlo“ (Sobotka 2012, 10). Napriek znepokojeniu z negatívnych dôsledkov vlastníctva filozof chápe, že tento okamih je nevyhnutným sprievodným javom civilizácie. Pred podobnou dilemou stojí autor pri úvahách o slobode, respektíve o autonómii, ktorej sa jednotlivec musí vzdať v prospech spoločnosti. K tomuto momentu sa dostaneme v časti venovanej slobode a autonómii, pričom vysvetlíme, že napriek zdanlivej nekonzistentnosti sú tieto tvrdenia koherentné.

Ideálny stav sa pre autora končí prvopočiatočným nadobudnutím majetku (pôdy), ktoré predstavuje medzník v procese vzniku civilizovanej spoločnosti. Ako ďalej filozof uvádza, ľudstvo by sa ušetrilo mnohých vojen, vražd a biedy, keby nezaбудlo, že plody patria všetkým a pôda nikomu. Neskôr však Rousseau prehodnocuje i tento postoj a pod tlakom argumentov pripúšťa, že pomery v kontexte vývoja spoločnosti sa natoľko zmenili, že ľudstvo nemožno udržať v podmienkach prirodzeného stavu, a tak nevyhnutne smeruje k vývoju. V druhej časti *O pôvode a príčinách nerovností medzi ľuďmi* filozof tento stav vysvetľuje nasledovne: „S rozvojom ducha sa zdokonaľovala aj remeselnícka činnosť (...) zanedlho prestal líhať pod prvý strom (...) vynašiel viacero sekier z tvrdého a ostrého (...) hľbil jamy v zemi a staval si chyže. To už dospel do obdobia prvej revolúcie, ktorá rozdeľovala rodiny, ktorá zahŕňala akýsi druh vlastníctva“ (Rousseau 2010, 74). Vyhrotením pomerov má autor na mysli prudký nárast populácie, geopolitické, ekonomické a klimatické faktory, ktoré donútili populáciu prejsť k sofistikovanejším spôsobom bývania, ochrany, zabezpečovania potravy. Filozof ich v skratke popisuje vývojom pracovných nástrojov, reči, združovaním ľudí do väčších skupín či národov až po deľbu práce, ktorá vyústila vo vlastnícke práva, ktoré sú podľa filozofa zdrojom spoločenských nerovností.

Tento proces označuje za nežiaduci, no z hľadiska vývoja spoločnosti nezvratný. „Prvý človek, ktorý si ohradil pozemok, odvážil sa vyhlásiť: Toto je moje! A našiel nadostač prostoduchých ľudí, čo mu uverili, stal sa skutočným zakladateľom civilizovanej spoločnosti“ (Rousseau 2010, 71). Vývoj súkromného vlastníctva je v autorovej filozofii spájaný so vznikom vzájomnej závislosti. Ľudské schopnosti ako pamäť, predstavivosť, samolúbosť, rozum a duch sa ocitli na vysokom stupni rozvoja. Rousseau chápe vlastníctvo ako prejav a výsledok vzniku spoločnosti, ktorý je v kontexte vývoja nezvratný a vedie k rozdeľovaniu ľudí. Vznik vlastníctva v autorovej filozofii predstavuje jeden z hlavných míľnikov prechodu z prirodzeného stavu do stavu ucelenej spoločnosti.

Medzi slobodou a autonómiou

Témy slobody a autonómie obsahujú v dielach spomenutých autorov (Hobbes, Locke, Rousseau) silné postoje k obhajobe týchto pojmov. Hoci všetci pracujú s myšlienkou neobmedzenej slobody a autonómie jednotlivca v prirodzenom stave, po ustanovení

zmluvy rozvíjajú svoje koncepcie odlišne. Filozofia Hobbesa je prísne individualistická, pričom stavebným prvkom spoločnosti je podľa neho individuum, ktoré je schopné samostatne si určovať vlastné ciele. „Príroda vytvorila ľudí natoľko seberovných v schopnostiach tela a mysle, že hoci sa občas nájde bystrejší než druhý (...) nie je tento rozdiel taký závažný“ (Hobbes 2011, 161). Filozof svojím dielom prelomil klasické aristotelovské chápanie vzťahu medzi štátom a jednotlivcom, podľa ktorého je štát prirodzenejšou formou spoločenstva ako rodina (Novosád 2013, 223). Najvyšší stupeň autonómie a slobody môže jednotlivec užívať v prostredí prirodzeného stavu využívaním *ius naturale* (prirodzeného práva). To v najobecnejšom zmysle slova vyjadruje: „Slobodu každého človeka používať svoju vlastnú moc, ako sám chce, na zachovanie svojej vlastnej prirodzenosti, tzn. vlastného života, a teda na konanie všetkého, čo podľa vlastného úsudku a rozumu považuje za najvýhodnejší prostriedok, ako dosiahnuť tento cieľ“ (Hobbes 2011, 167). Pre Hobbesa predstavuje najvyšší stupeň autonómie neexistencia vnútorných či externých prekážok. V priestore prirodzeného stavu má každý slobodu na všetko a všetci sú si rovní. Rovnosť však autor nechápe ako rovnakosť, ale rovnosť príležitostí – predovšetkým možnosti pripraviť o život druhého v krajnej situácii. Právo na obmedzenie autonómie a slobody človeka možno získať tromi spôsobmi: 1) Ako právo panovania, získané na základe zmluvy, teda dobrovoľným prevodom časti autonómie a slobody na suveréna. Týmto prevodom jednotlivec spravidla sleduje zaistenie svojej bezpečnosti a možnosti byť členom občianskej spoločnosti – štátu. 2) Ako právo panovania na základe víťazstva vo vojne, keď sa porazený zaväzuje k poslušnosti víťazovi výmenou za vlastný život. 3) Spôsob získania moci je narodenie, keď rodičia prevezmú moc nad dieťaťom.

Po prevzatí moci suverénom sa však autonómia a sloboda jednotlivca výrazne okliešťuje. Prevodom prirodzeného práva na suveréna jednotlivec autonómiu stráca, možnosť jeho slobodného konania závisí od limitov nastavených suverénom. Panovník obmedzuje i slobodu myslenia v rovine *in foro externo*, čo vyjadruje slovami: „K suverenite patrí tiež posudzovať, ktoré názory a teórie sa mieru priečia a ktoré mu napomáhajú (Hobbes 2011, 215 – 216). Jednotlivec je konfrontovaný so štátnou mocou, ktorej vôľa predstavuje vôľu všetkých. Na rozdiel od ďalších dvoch filozofov (Locke, Rousseau), Hobbes striktno spája individualistické zdôvodnenie s legitimitou absolútneho vládcu. „Kým jednotlivci v prirodzenom stave podľa Hobbesa majú práva, ale nie povinnosti, poddaným zostávajú po dosadení vládcu povinnosti, ale žiadne práva. (...) Na jednej strane je autor zakladateľ normatívneho individualizmu, na druhej strane vystupuje ako apologét bezpodmienečnej podriadenosti neobmedzenému vládcovi“ (Celikates 2017, 27). Autorov Leviatan – smrteľný Boh – je stelesnením absolutistického vládcu, s príchodom ktorého sa končí možnosť neobmedzenej autonómie a do veľkej miery i slobody jednotlivca. Na druhej strane sa však individuum

týmto procesom zbavuje večnej neslobody spočívajúcej v pocite strachu, ktorý je vždy a všade prítomný v prirodzenom stave. Nezávisle od kontroverznosti záverov autora možno konštatovať, že predmetná teória v konečnom dôsledku prispela k diskusii o ľudských právach a slobode. Zmluvné teórie sa stali inšpiráciou pre neskorších liberálnych autorov, pričom ich revidovali v otázkach neobmedzenej moci suveréna a obohatili o garantované slobody občanov.

Pojmy sloboda a autonómia sú v koncepcii J. Locka hlboko prepojené. Podľa V. Manda sa viažu najmä na slobodu vierovyznania a právo vlastniť, čo v autorovej filozofii predstavuje jedno a to isté – konkretizáciu slobody a rovnosti človeka v prirodzenom stave (Manda 2013, 237). Na rozdiel od Hobbesa filozof posilňuje autonómiu jednotlivca v spoločnosti, oddeľuje osobnú vieru a presvedčenie od politiky a štátu. „Na rozdiel od hobbesovskej mechanistickej filozofie nadväzuje J. Locke vo svojej politickej filozofii na aristotelovskú tradíciu, ktorá chápe človeka ako sociálnu bytosť. Jej blaho závisí od spoločenstva a od úlohy, ktorú v ňom má“ (Laukötter, Siep 2017, 36). Jednotlivec má povinnosť zachovať seba a svoju individualitu, je však povinný ochraňovať aj ostatných jednotlivcov. Autonómia predstavuje v autorovej filozofii samourčenie slobodnej vôle, ku ktorej je človek spôsobilý ako rozumná bytosť. V prirodzenom stave individuum disponuje sebou samým, pričom je podriadené Bohu.

Sloboda a autonómia jednotlivca v prirodzenom stave obsahujú možnosť konať v mantineloch prirodzeného zákona, avšak narušenie tejto hranice iným jednotlivcom dáva individuum možnosť trestať. Časti svojej slobody a autonómie sa podľa teórie autora jednotlivci v priestore prirodzeného stavu vzdajú dobrovoľne, a to prenesením právomoci trestať na politické spoločenstvo. Tento akt predstavuje isté oklieštenie slobody a autonómie pre individuum, avšak tento moment je v autorovej filozofii rozhodujúci pre dodatočné zosúladenie s právom. „Pretože kde niet zákona, tam nie je sloboda“ (Laukötter, Siep 2017, 37). Fakt, že Locke považuje otázku slobody a autonómie za prioritu, dokladuje aj tým, že k opísanému prenosu časti autonómie a slobody môže dôjsť len so súhlasom všetkých. „Keďže ľudia sú, ako už bolo povedané, od prirodzenosti slobodní, rovní a nezávislí, nemožno nikoho bez jeho súhlasu zbaviť tohto stavu a podrobiť ho politickej moci“ (Laukötter, Siep 2017, 37). Po takomto súhlase je vláda povinná prenesené práva od jednotlivcov užívať pre blaho a zachovanie vlastníctva tých, ktorí sa vzdali časti svojej slobody v prospech ustanovenia ustáleného politického spoločenstva. Autori dodávajú, že vlastníctvom sa nemyslí výlučne vlastníctvo vecí osobnej spotreby a výrobných prostriedkov, ale i držiteľstvo práva na život, slobodu presvedčenia a konania, telesnú integritu a zákonne nadobudnuté vlastníctvo (Laukötter, Siep 2017, 37).

Na rozdiel od Locka Rousseau pojmy sloboda a autonómia nespája do jedného pojmu. Za absolútne autonómnych pokladá divochov v prirodzenom stave, keď si jednotlivec sám určuje zákony, ktoré dobrovoľne prijíma. V tomto priestore neexistencie súkromného majetku nebol divoch zaťažený žiadnymi komplexnejšími povinnosťami, nestála nad ním žiadna vyššia moc. V diele *O spoločenskej zmluve* sa postavenie ľudí podstatne zmenilo k lepšiemu práve vďaka spoločnej dohode. Podľa Rousseaua je to najmä preto, že: „Neistý, krehký spôsob (života) jednotlivci vo vzniknutej spoločnosti podľa Rousseaua vymenili za lepší a istejší, prirodzenú nezávislosť (autonómiu) za (občiansku) slobodu, schopnosť škodiť inému za vlastnú bezpečnosť a svoju silu, ktorú iní mohli premôcť, za právo, čo sa vďaka spoločenskému zjednoteniu stáva neporaziteľným“ (Buraj 2013, 289). I keď autor svoj postoj k vzniku spoločnosti časom prehodnotil, nezbavil sa obáv z úplnej straty autonómie a prirodzenosti vedúcej k otroctvu – snaží sa vyhnúť spoločnosti, v ktorej by malo fungovať právo silnejšieho. Autor pojem práva stotožňuje s morálkou. Človek sa v očiach Rousseaua nesmie zrieknuť svojej slobody a ak spoločnosť nebude sledovať spoločné dobro, má právo na uplatňovanie občianskej neposlušnosti.

Prirodzená miera autonómie divocha v prvotnom stave, akokoľvek sa ju autor snaží idealizovať, neposkytuje individuálnu potrebnú mieru slobody. Tú ako občiansku slobodu zabezpečuje až spoločnosť. Štát má právo donútiť občana dodržiavať zákony, čo automaticky neznamena rozpor so slobodou. Naopak, istota, že všetci členovia spoločnosti dodržiajú dohodnuté zákony, je garanciou bezpečnosti a férovosti. Ľudia sa po uzavretí zmluvy nezriekajú slobody, ale dohodnú sa na istej miere jej obmedzenia. Ako vo svojej analýze píše M. Sobotka: „Jedinec nebol predtým, t. j. v prirodzenom stave, (viac) slobodný, bol len viac autonómny“ (Sobotka 2015, 34). Jednotlivci zmluvou strácajú absolútnu autonómiu, no dosahujú občiansku slobodu v priestore ucelenej spoločnosti riadenej zákonom. Bolo by však nedôsledné označovať Rousseaua za autora, pre ktorého by sloboda a autonómia jednotlivca nepredstavovali silnú motiváciu. Filozof udáva dve zdôvodnenia pre zachovanie slobody. Prvým argumentom je, že sloboda vychádza z prirodzenosti človeka, druhý argument analyticky vyplýva z koncepcie legitímnej vlády (Brandt 2017, 45). Autonómiu jednotlivca autor zabezpečuje základným právom človeka, a to mu garantuje dôstojnosť, ktorá nepozná žiadnu cenu. „Nie je možné, aby ľud scudzil svoju suverenitu, rovnako ako nie je možné, aby sa človek druhému dal alebo predal (...) je to čin nezákonný“ (Sobotka 2015, 32). Na základe uvedeného možno konštatovať, že autor chápe slobodu v dvoch líniách. Prvou je sloboda – autonómia divocha, ktorý koná *sebazákonodarne*, bez determinovanosti zvonka. „V negatívnom zmysle je touto slobodou schopnosť vyviazať sa z determinovanosti vonkajšieho sveta – konať na základe zákona rozumu oproti zákonu prírody“ (Blocha 2004, 2). Druhú

slobodou sa myslí sloboda občianska, získaná po uzatvorení zmluvy. Filozof predkladá koncept, ktorý neskôr rozvinul Kant – spoločenský poriadok nemá byť organizovaný prostredníctvom externej sily, ale prostredníctvom samoregulačných princípov praktických dôvodov jednotlivcov. Východiskom druhého prístupu je pre Rousseaua (občianska) sloboda na základe slobodnej vôle. „Tá môže byť realizovaná len v spoločnosti s druhými, pretože jedinec nadaný slobodnou vôľou je schopný *sebaobmedzenia* svojho prirodzeného života, (...) ktoré si jednotlivec ukladá s ohľadom na druhých“ (Sobotka 2015, 34). Napriek tomu, že prítomnosť autority znamená určité obmedzenie autonómie jednotlivca, Rousseau sa jej zastáva, pretože v konečnom dôsledku vedie k občianskej slobode.

M. Sobotka sumarizuje tento prevod tvrdením, že pri tejto výmene jednotlivec „zamiaňa svoju prírodnú (neobmedzenú) autonómiu za život sprevádzaný uznaním druhých ako rovnocenných partnerov v súčinnosti spoločenského života“ (Sobotka 2015, 34).

V autorovej filozofii teda dochádza k obratu – filozof chápe nevyhnutnosť vzniku spoločnosti, a preto sa snaží o vytvorenie ideálnej verejnej komunity, ktorá by umožňovala ucelený, úplný vývoj a priestor na vyjadrenie autentickej osobnosti napriek existencii autority a obmedzeniu autonómie. Rousseauova koncepcia cieľi na kreativitu, ľudskú sebastačnosť a sebarealizáciu. Nepredstavuje koncepciu boja o moc a pozíciu. Rousseauovo hľadanie autenticity u jednotlivca apeluje na latentný potenciál sebarealizácie, sebavyjadrenia, sebapoznania a *sebasmerovania*. Jeho cieľom je predstaviť také spoločenstvo, v ktorom každý jednotlivec môže dať životu zmysel. Rousseau sa nazdáva, že historický proces bol doteraz príbehom o zotročovaní a biede. Keďže história predstavuje postupné odbúravanie ľudskej prirodzenosti a zotročovania, adekvátne poznanie pravej podstaty ľudských bytostí nemožno získať z jednoduchej štúdie minulosti. Pôvodní obyvatelia Zeme sa po krátkom období šťastného a spontánneho života odklonili od jeho pôvodného a pravého účelu a autenticnosť sa vytratila. Napriek tomu je autor presvedčený, že je neprípustné identifikovať ľudskú prirodzenosť s akýmkoľvek konkrétnym bodom histórie a verí v prirodzene dobrú povahu človeka (Critchley 2003, 195 – 196).

Záver

Na príkladoch, ktoré sme analyzovali, možno objasniť odlišné nazeranie filozofov na pojem vlastníctva, ideálnu podobu usporiadania spoločnosti, individuum a jeho slobodu či autonómiu. Pre všetky historické prístupy liberalizmu v rámci anglosaskej politickej filozofie je spoločným znakom dôraz na individualitu a jej jedinečné postavenie v prirodzenom stave, ktoré zohráva rozhodujúcu úlohu pri kreovaní politického spoločenstva. Rozkol v tomto filozofickom priestore tkvie v odlišných

predstavách o ideálnych formách vlády a o vzťahu k súkromnému vlastníctvu, slobode a autonómii.

Pri úvahách o historických zdrojoch liberalizmu treba brať do úvahy aj odlišnosti názorov nielen medzi jednotlivými prúdmi tejto ideológie, ale aj v rámci samotných diel jej jednotlivých predstaviteľov. V texte sme sa pokúsili objasniť niektoré rozdiely medzi autormi, ktorí vychádzajú z rovnakých predpokladov. Kým na idey klasického liberalizmu Locka v modernej filozofii nadväzujú neoliberalne či libertariánske prúdy filozofického myslenia, k neskorším myšlienkam Milla² či Rousseaua sa prikláňa sociálny liberalizmus, ktorý pripisuje oveľa relevantnejšiu úlohu štátu v rámci sociálneho systému. Zdá sa, že liberalizmus nie je dogmatická doktrína, z ktorej by sa už nedali čerpať inšpirácie, pretože nie je ani celkom preskúmaným terénom. Vzhľadom na ďalší vývoj liberalizmu považujeme za potrebné prehodnotiť analyzované koncepty aj v súčasnosti, pretože rozličné interpretácie kľúčových pojmov našej state rozdeľujú liberalizmus aj dnes.

Literatúra

- BOLCHA, P. (2004): Kant – Sartre a späť. *Elogos*. [online]. Dostupné na: <https://nb.vse.cz/kfil/elogos/student/bol104.pdf> (Navštívené: 8. 1. 2020).
- BRANDT, R. (2017): Jean-Jacques Rousseau. In: Pollman, A. – Lohmann, G. (eds.): *Ludské práva*. Bratislava: Kalligram, 42 – 48.
- BURAJ, I. (2013): Jean-Jacques Rousseau: zmluva o spoločnosti. In: Novosád, F. – Smreková, D. (eds.): *Dejiny sociálneho a politického myslenia*. Bratislava: Kalligram, 282 – 300.
- CELIKATES, R. (2017): Thomas Hobbes. In: Pollman, A. – Lohmann, G. (eds.): *Ludské práva*. Bratislava: Kalligram, 27 – 30.
- CIBÍK, M. (2017): *Liberáli a tí druhí*. Bratislava: AKA media.
- CRITCHLEY, P. (2003): Autonomy, Authenticity and Authority. The Rational freedom of Jean Jacques Rousseau. DOI: <http://dx.doi.org/10.17613/M6H98ZC6B>
- DEWEY, J. (2001): *Rekonštrukcia liberalizmu*. Bratislava: Kalligram.
- HOBBS, T. (2011): *Leviatan*. Bratislava: Kalligram.
- KIS, J. (1997): *Současná politická filozofie*. Praha: Oikoymenh.
- LAUKÖTTER, S., SIEP, L. (2017): John Locke. In: Pollman, A. – Lohmann, G. (eds.): *Ludské práva*. Bratislava: Kalligram, 34 – 42.
- LOCKE, J. (1992): *Druhé pojednání o vládě*. Praha: Svoboda.
- MANDA, V. (2013): John Locke: Vlastníctvo a zmluva. In: Novosád, F. – Smreková, D. (eds.): *Dejiny sociálneho a politického myslenia..* Bratislava: Kalligram, 237 – 249.
- MANDA, V., ŠTAHEL, R., PRUŽINEC, T. (2015): *Človek, sloboda a vlastníctvo vo filozofii raného novoveku*. Bratislava: IRIS.
- MILL, J. S. (2005): *Logika liberalizmu*. Bratislava: Kalligram.
- NOVOSÁD, F. (1993): *O slobode a spravodlivosti*. Bratislava: Archa.
- NOVOSÁD, F., SMREKOVÁ, D. (2013): *Dejiny sociálneho a politického myslenia*. Bratislava: Kalligram.
- POLLMAN, A., LOHMANN, G. (2017): *Ludské práva*. Bratislava: Kalligram.

² Predovšetkým z diela *Kapitoly o socializme*.

- ROUSSEAU, J. J. (2010): *O pôvode a príčinách nerovnosti medzi ľuďmi*. Bratislava: Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov.
- ROUSSEAU, J. J. (2015): *Od „Rozpravy o pôvode nerovnosti“ ku „Spoločenskej zmluve“*. Praha: Karolinum.
- RAWLS, J. (2007): *Spravodlivosť ako férovosť*. Bratislava: Kalligram.
- SCHWARZMANTEL, J. (1998): *The Age of Ideology*. Tavistock – Rochdale: New York Press.
- SMITH, A. (2001): *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Praha: Liberální institut.
- SOBOLEWSKA, B.; SOBOLEWSKI, M. (1978): *Myśl polityczna XIX. i XX. wieku*. Varšava: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- SOBOTKA, M. (2015): *Jean-Jacques Rousseau: od „Rozpravy o původu neovnosti“ ke „Společenské smlouvě“*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- ŠVEC, J. (2017): *Obhajoba vertikálnej redistribúcie prostredníctvom myšlienok liberalizmu*: Diplomová práca. Ružomberok FF KU 2017, 46. s.

Stat' vznikla v rámci grantu VEGA 1/0132/17 *Právo na nezávislý život osôb s postihnutím a ich začlenenie do spoločnosti z pohľadu politickej filozofie*.

Jakub Švec
Katedra filozofie FF UMB
Tajovského 40
974 09 Banská Bystrica
Slovenská Republika
e-mail: jakub.svec@umb.sk
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7603-101X>